Írta: Andrásfalvy Bertalan
2017. október 07. szombat, 00:00 - Módosítás: 2017. október 08. vasárnap, 07:04

A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata

Elnagyolt szóhasználattal hagyományosnak mondott paraszti társadalom családnál nagyobb egységeit, csoportjait (falurészeket, falvakat) a vagyoni rétegzettség mellett egyrészt műveltségbeli azonosság, azonosítás vagy nagyfokú hasonlóság kapcsolhatja össze, másrészt az egyes községek, népcsoportok különböző terményeikkel, készítményeikkel, szolgáltatásaikkal egy kisebb-nagyobb körre kiterjedő táji munkamegosztásban kapják meg sajátos helyüket. Az első esetben az egyezés, a hasonlóság kapcsolja egybe az embereket, hoz létre egységet, e második esetben az egymást kiegészítő különbözőségek egészítik ki egymást, és hoznak létre egységet. Ez a dolgozat ezeknek a kis- és nagy táji munkamegosztás-rendszereknek a vizsgálatára kívánja felhívni a figyelmet néhány dél-dunántúli példára hivatkozva. [1]

Az emberi társadalom legkisebb egységét, a családot és minden ennél nagyobb egységet, az őskortól kezdve napjainkig az önellátás és a sajátos, cserére alkalmas értékek termelésére való törekvés, a specializáció egymásnak ellentmondó egysége jellemzi. A kisebb egységek specializálódása, szakosodása szolgálja a nagyobb egységek viszonylagos és nagyságrendjével növekvő önellátását. (A családok önellátását a nemek és kor szerinti munkamegosztás, a faluközösségen belül a családok szakosodása, a nagytájon belül a falvak és néprajzi csoportok szakosodása stb.)

Nem véletlen, hogy a baranyai Hegyháton az 1880–90-es években a nemek szerinti szigorú munkamegosztás a magyar családokon belül együtt járt a népcsoport családjainak viszonylagos erősebb önellátásával, ellentétben a németekkel, kiknek asszonyai már többnyire nem szőttek, fontak, hanem mint a férfiak kocsiztak és kaszáltak. Ez a németség mára XIX. sz. elején a piac szükségleteihez igazodó árutermelő, és ezzel nagyobb tájegység munkamegosztásának előnyeit jelentősen kihasználhatta. [2]

Az önellátás vagy szakosodás egy vagy néhány termelvényre (melyek cseréjének segítségével mindent megszerezhetünk, amit magunknak megtermelni nem tudunk;) történetileg meghatározott aránya nem egyszerűen a termelési mód fejlettségének függvénye. A társadalmi fejlődés korai fokozatain, az ún. természeti népek közt is nagy eltéréseket találunk: vannak csaknem önellátók, s vannak egészen szélsőségesen szakosodott népek, melyek mindennapi megélhetése, élete függ egy nagyobb táji, különböző műveltségű, nyelvű, társadalmi fejlettségű népeket, népcsoportokat összefogó területi munkamegosztástól. Elég, ha itt csak néhány jól ismert példára hivatkozom:

A kelet-újguineai partok és környező szigetvilág nagy csererendszeréről, a kuláról Bronislaw Malinowski adott kitűnő leírást. Ennek a több ezer négyzetkilométert behálózó cserekereskedelmi rendszernek vannak olyan résztvevő tagjai, például az Amplett sziget lakói, akik élelemben sem önellátók, mert ajándékok és csere révén szerzik be mind növényi, mind állati eredetű táplálékukat Fergus-ról, Dobu-ról ós a Trobriand szigetekről. Az Amplett sziget lakói külön nyelvű, sajátos műveltségű népességet alkotnak, híres csónaképítők, merész hajósok és kereskedők, ügyes fazekasok, de olyan természeti adottságok között élnek, melyben sajátos műveltségükkel nem is lehetnének önellátók. [3]

A Malaya-ban élő Semang negritó népesség igen nagy területen szétszórva van kulturális kapcsolatban egymással, de semmiféle cserekereskedelmi kapcsolatuk nincs egymás között, csak az embertanilag, nyelvileg egészen más és társadalmi fejlődésben előrehaladottabb földművelő Senoi néppel és újabban a malájokkal. A semangok őserdei vadász-gyűjtögető életmódjuk során készített növényi fonadékokért, gyümölcsért, mézért és gyógynövényekért szerzik be létfontosságú élelmüket és eszközeiket: rizst, banánt, sőt vaseszközöket, textíliákat és agyagedényeket. Egyetlen nagytájon belül megtalálható két különböző ökológiai környezet, az őserdő és az irtványok lehetőségeit két teljesen különböző nép éli ki, nyelvileg és kultúrájukban egymástól függetlenül, de szoros gazdasági egymásrautaltságban, szimbiózisban. [4]

Paraszti jellegű és ezért az európai viszonyokkal jobban összehasonlítható példát láthatunk Guatemala nyugati fennsíkján, az Atitlán tó partján. Az itt élő indiánok megélhetése éppannyira függ a termékek cseréjétől, mint egy modern nagyváros lakóié. Egy-egy indián falu gazdasági szakosodása a falunként eltérő műveltség fontos tényezője. Pl. Panajachel zöldséget és hagymát termel és a mellette fekvő tóval mit sem törődik, a tőle két mérföldnyire levő Santa Catarina viszont halászatból és rákászatból él. Santiago Atitlán kukoricát termel, és csónakokat készít. SanPablo a kötélgyártás központja, és kukoricát hoz be San Pedro-ból stb. A csere két főbb vásárhely körül zajlik le; csak Solálá-ban és Atitlán-ban van mindennap piac, illetve vásár, a hét többi napjain váltakozva különböző falvakban. [5]

A közép-amerikai községek szerinti szakosodásra és a kisebb-nagyobb hatósugarú piacok rendszerére emlékeztet az a munkamegosztási rendszer, amit történészeink az Árpád-kori ún. szolgáló népek falvak szerinti szakosodásáról feltételeznek. Hasonló falvak szerinti munkamegosztásra utaló feljegyzéseket és emlékezéseket találunk aXVIII. és XIX. századra vonatkozóan is. Ahol a nagyobb nagytájak, országrészek közti munkamegosztás, szakosodás nem számolta fel a nagytájon belüli szakosodást, ott ez szorosan kapcsolódik egy középkori, sűrű településszerkezethez. Ez a sűrű településhálózat kiterjedt a földművelésre alkalmatlan –a későbbiek során éppen ezért felhagyott és beerdősödött– hegyes és árterületekre is. Baranyában ott maradt fenn ez a középkori településszerkezet, ahol a török idők és az azt követő Rákóczi-kori hadjárások nem szakították meg az itt élő népesség folytonosságát, ahol a

természeti környezet a földművelésnek nem kedvezett, ezért a táj sokoldalú, másféle kihasználásra kényszerítette a benne élőket. Ugyanakkor éppen ez a természeti környezet, az ártéri erdők, berkek, nádasok, a középhegység tagolt felszíne, erdei és bozótjai valószínű jobban lehetővé tették a népesség elrejtőzését, megbújását átvonuló rablók, martalócok, zsoldosok, haramiák elől (Ormánság, Drávamellék, Hegyhát, Zengőalja, Zselic). Az emlékezések, történeti, levéltári feljegyzések, összeírások és ismertetések alapján megállapítható, hogy Baranya ezeken a tájain élő lakosok, jobbágyok, parasztok és zsellérek a legfontosabb mezőgazdasági termékekből, elsősorban a szántóföldi gabonákból nem voltak önellátók a XIX. század feléig, végéig, a vaskormányos ekék megjelenéséig. Ezután sem az egész falu, csak az a néhány, sok földdel rendelkező paraszt nem szorult rá gabona vásárlására vagy más módon való megszerzésére, aki a szántóföldi gabonatermesztés érdekében átalakította egész gazdálkodását. Ez a gabonaneműekben való önellátás hamarosan az árutermelés felé haladt tovább, és így tulajdonképpen újabb szakosodásnak is tekinthető, mert közben más irányú tevékenységéről, önellátásáról mondott le, és a hiányzó termékeket újból táji munkamegosztás keretében gabonáért szerezte meg, vagy a gabona piacra vitelével szerzett pénzen vásárolta meg, most már többnyire vásárközpontokban és városokban.

A táji munkamegosztás és településszerkezet összefüggésének lényegét röviden így fogalmazhatom meg: a termelőeszközök fejletlensége arra késztette az embert, hogy hagyományozódó tapasztalatai, természetismerete segítségével oda és úgy helyezze el telepeit, ahol a földrajzi környezet sajátos helyi adottságait a leghatékonyabban élheti ki, használhatja fel egy történetileg kialakult táji munkamegosztásban, hogy ezzel biztosítsa a saját területén és kultúrájával, termelési „stratégiájával” be nem szerezhető javak csere útján való megszerzését is. Így a sajátos életforma, szakosodott termelőtevékenység biztosítja egy falu, falucsoport vagy néprajzi csoport tagjainak fennmaradását, megélhetését. Ugyanakkor ezt az életformát, tevékenységet szinte kisajátíthatják, és így a kulturális különállásnak, néprajzi csoportként való megkülönböztetésnek, a csoport önmeghatározásának egyik tényezőjévé, eszközévé is válhat.

A Baranya megyei táji munkamegosztás történeti vizsgálata azt bizonyítja, hogy bár egy-egy falu, néprajzi csoport szakosodásának lehettek csak az adott helyen fellelhető természeti feltételei (mint például a kővágószőlősi vörös homokkő, mely kiválóan alkalmas volt malomkövek vágására), azonban az egyszer kialakult különállás később el is szakadhatott ettől az alaptól, és új, más irányú szakosodással biztosíthatta fennmaradását. Az öröklődő, nemzedékről nemzedékre átadott tapasztalatok, sajátos jártasság néha fontosabb lett, mint a helybeli nyersanyag, a helybeli természeti források. A mecseknádasdi kőfaragók a falu közelében levő sárgás homokkő felhasználásával lettek szinte megyényi terület keresett sírkőkészítői. E szakma mellett később is kitartottak, amikor a helyi homokkő már túlságosan gyengének, mállékonynak bizonyult az olcsón behozható stíriai kő, a műkő és a svéd gránit mellett. Évtizedek óta elhagyatottan áll a régi kőbánya, de a nádasdi kőfaragók ma is széles környéket látnak el sírkővel. Hasonlóan történt az itteni kádárokkal, akik a XIX. század közepéig

a helyi erdők tölgy- és gesztenyefáiból készítették edényeiket, de már a század végén szlavóniai tölgyfával dolgoztak. Más falvakban sokkal nagyobb változásokat is megfigyelhetünk. Magyaregregy a múlt század közepén, második fele elején híres gyümölcstermelő, gyümölcsöt cserélt kukoricáért, búzáért. A gyümölcs mellett egyre nagyobb jelentőséget kapott a szőlő is, egészen a filoxéra bejöttéig, majd állatszaporító-, marhatartó-, fuvaros-, végül bányászfalu lett. A Gyöngyös melléki szövőborda-készítők olyan szakosodást képviselnek, melyet különösebb helyi természeti adottság nem indokolhatott, mert a nád olyan kis mennyiségben, mint amit azok felhasználtak, szinte mindenhol megtalálható.

A falvak sajátos termelvénye, foglalkozása tehát állandóan alkalmazkodott a környezet változó igényeihez, lehetőségeihez, így a munkamegosztás is állandó változásban volt. Idők folyamán újabb és újabb szükségletek, munkamegosztási lehetőségek tűntek fel, ezek a szerepek változhattak, de a szereposztás szerkezete megmaradt, míg végül a századfordulón egyre nagyobb erővel a mezőgazdasági árutermelés egységesítette az egymás melletti falvak gazdálkodását. Ez utóbbin belül is felfedezhető az az irány, hogy egyes falvak, néprajzi csoportok sajátos szakosodásra hajlanak. Napjainkban a munkamegosztás azonban már nem városi központ nélkül, egymás mellé rendelt falvak táji szerkezetében jön létre, hanem elsősorban egy-egy iparilag gyorsan fejlődő nagyvároshoz kapcsolódik, a nagyváros alá rendelve. Pécs és környéke üzemeiben, vállalataiban is fellelhető a néprajzi csoportokra jellemző foglalkozás, tevékenység. Sajátos néprajzi csoport sajátította ki a régi városrészek bontását, más csoport dolgozik a közművek fektetésének földmunkáinál, mások tűnnek fel a kertészetekben, építkezéseknél vagy a termelőszövetkezetek nehezen gépesíthető, idényszerű munkáinak elvégzésénél, mint ahogy a termelőszövetkezeteken belül is bizonyos munkákra ehhez vagy ahhoz a néprajzi csoporthoz tartozók jelentkeznek vagy osztják be őket. Nagy szerepük van ebben a korábban egy-egy faluban, városrészben kialakult személyes kapcsolatoknak, rokonságnak, szomszédságnak, melyeket az új munkavállalók elhelyezkedésüknél kihasználhatnak.

A szakosodás iránya tehát történetileg gyorsan változhatott, a szakosodás igénye és a társadalmi munkamegosztásból következő kényszere állandó. Éppen ezért igen nehéz vállalkozás lenne a táji munkamegosztás működését a teljesség igényével, az egyes résztvevők sajátos szerepének leírásával feltárni hosszabb korszakra vonatkozóan. Egyszerűen azért, mert a táji munkamegosztás termelvényei, termékei és szolgáltatásai már régóta nem képeznek adóalapot, összeírás tárgyát, nem mentek át kereskedők könyvelésén, nem jegyezték fel réveken és vámokon, vagyis többnyire minden írásbeli nyom nélkül cserélődtek. A történeti néprajzirodalomban csak alkalmilag utaltak egy-egy hely feltűnő szakosodására, e kérdésnek kevesen szenteltek figyelmet. Elsősorban a nagyobb területi egységeket bemutató helyismereti irodalomban találunk szép példákat a szakosodott falvakra. így Orbán Balázs Székelyföldről szóló leírásában említi többek között az aranyosszéki Fele híres ácsait, kiknek asszonyai gyékényszövéseiket hordják messze környékre eladni. Hidason kőfaragók, sírkő- és hídoszlop faragók laktak annak idején, Torockón bányászok, akik határukat más faluk lakóival műveltették meg. A barcasági Újfalun minden házban volt fazekasműhely, pedig az edények formálására

alkalmas földet Feketehalmáról vették drága pénzen. A krizbaiak a saját határukban található súrlófölddel, havasi gyümölcsökkel, gombával, elsősorban taplóval és szalmából fonott edényekkel kereskedtek. [6] Gönczi Ferenc Göcsejről szóló könyvében említi, hogy a mikefaiak vásárokon és búcsúkon pecsenyesütők voltak, az ebergényiek marhákkal kereskedtek (de lóval csak az itteni izraeliták), Hernyéken szenet égettek és fazsindelyt készítettek. [7] Baranya szakosodott falvairól Hölbing és Haas írt 1845-ben, majd Várady monográfiájában is találunk irodalmi adatokat.
[8]
Széchenyi Ferenc 1785-ös Baranyáról szóló kérdőpontos községi leírásában,
[9]
valamint a Conscriptio Regnicolaris 1828, az összeírási adatokhoz fűzött megjegyzésekben több száz falura vonatkozóan kapunk híreket azok szakosodásáról, megélhetésük forrásairól. Néprajzi gyűjtéseim során Baranyában és a szomszédos Tolnában az emlékezetből több falu szakosodásának történetét írhattam le, s ez azt jelenti, hogy az ilyen irányú munkáról még nem kell lemondanunk.
[10]

A múltra vonatkozóan gazdaságtörténet-írásunk a kistáji és nagytájon belüli munkamegosztással, adatok híján, nem foglalkozott, mivel csak olyan áruk cseréjét vehette észre, melyek vámokon, harmincadokon, országhatárokon mentek keresztül, tehát egy nagytájak feletti munkamegosztás árui voltak: mint a só, a marha, a vas, a posztó, a bor, a gabona.

Amikor már a falvak és parasztok közti árucserébe is bekapcsolódott a pénz, akkor is az eladó és vásárló egyaránt a kapott pénz ellenértékeként vásárolható terményben, állatban számolt. Az eladó azt számította ki, hogy megkaphatja-e azokat a javakat, melyekre gazdasága továbbvitelére éppen szüksége van, hiszen éppen ez a szükség kényszeríti arra, hogy valamit eladjon. A parasztember nem pénzt gyűjtött, ha pénzért adta el a lovát a vásárban, úgy ezt azért tette, hogy ott azonnal befektesse egy másik, sajátos gazdálkodásának megfelelő állatba, fiatalabb lóba, tehénbe stb. [11] A mezőgazdasági munkások terményben kérték,illetve számolták ki bérüket, az iparosok részébe dolgozták fel a félkész nyersanyagot, és az ipari vállalkozók is kénytelenek voltak a pénzbeli bér mellé terményt osztani sok helyen. Csak azokról az áruféleségekről vannak így számszerű adataink, melyek elhagyták a megyét, exportra kerültek.

A következőkben csak futólag érzékeltetem a baranyai szakosodás sokszínűségét. Ez a szakosodás helynevekben is tükröződhetett, csakúgy mint az Árpád-kori szolgáló népek esetében. MárHeckenast Gusztáv és Győrffy György is megállapította azonban, hogy a szolgáló népek nem minden esetben laktak olyan falvakban, melyek nevei a szolgálat módjára utaltak, sőt a szolgáló népek túlnyomó része nem foglalkozásnévvel nevezett falvakban lakott.

[12]

A falvak sajátos szakosodására mutató utalást látok olyan helynevekben is, melyek semmilyen kapcsolatba sem hozhatók a szolgáló népek rendszerével, például a káposzta, alma, hagyma, meggy szavakkal összetett helynevek esetében (Káposztás-Megyer, Káposztás Szentmiklós, Hagymás-Bodon, Medgyes, Duna-Almás, Almás-Keresztúr stb.). [13] Ehhez hasonló elnevezések a nép körében pl. Baranyában ma is élnek anélkül, hogy a falu hivatalos nevévé váltak volna, több esetben pedig falucsúfolókká is lettek. Így Magyar-Egregyet gyakran emlegetik Gyümölcsös Egregyként, maguk az egregyiek vallották magukat gyümölcsös-egregyieknek, különösen akkor, amikor még körtével, almával, szilvával járták a környéket, és ezekért cseréltek búzát, kukoricát. A Pécs környéki bosnyák falvak egy csoportja, melyek egy néprajzi csoportot is alkotnak, neves káposztatermelők, ezért kupuszáriknak nevezik őket, vagyis káposztásoknak. A szakcsiakat tökmagosoknak nevezik, nemcsak azért, mert lakodalmi díszül a lovakat is tökmagfüzérekkel díszítették, hanem azért is, mert sok tökmagolajat termeltek és használtak. A györeiek a hajdinaúszók, mert hajdinatermelők voltak, a váraljaiakat az ott termett pamukalmával mindig kapcsolatba hozták stb.
[14]

A földműveléssel, gabonatermeléssel az emlékezetben megragadható időben már minden faluban foglalkoztak, hiszena XVIII. századtól kezdve éppen a gabonatermelés szorítja lassan-lassan vissza a legtöbb helyen a korábbi szakosodást. A gabonatermelésben kiváló falvakról azonban tud még a néphagyomány: ott termett a legjobb búza, a legszebb búza stb. – mondják. Úgy tűnik, minden nagytájban találunk ilyen falvakat.

A kukoricatermelésben hasonlót tapasztaltunk. Egyes falvak ezt vagy azt a kukoricafajtát termelték, pl. a kániak a fehér korai fajtát, mert mint mondták, ezt tudták legjobban beilleszteni évi gazdasági tevékenységük rendszerébe. Egyes fajtákhoz való ragaszkodás megkülönböztető, kulturális elhatároló jegy szerepét kaphatta. így a Hegyháton, a Völgységben a rozstermelést, de még inkább a rozskenyér fogyasztását német sajátságnak tartották a magyarok. Nem egy esetben a német falu már a jövedelmezőbb búzatermelésre állott rá, de kenyeréhez más falukban, a rozstermelő falvakban vásároltak rozsot. A szőlő- és bortermelésben hasonlót tapasztaltunk, de sajátos történeti fejlődéssel. A megye múlt század eleji, közepi térképein határozottan kirajzolódnak a szőlőtermelő vidékek, szőlőhegyek. Ilyen a Diósviszlótól Villányig terjedő Siklós–Nagyharsányi hegy, a Velénytől Pellérdig terjedő domboldal, a Szigetvár feletti Csertő–Mozsgai–Becefai hegy, mely kelet felé tovább húzódott a Mecsek délies nyúlványainak lejtőin, a Hegyalja, Bakonya–Kővágószőlős és Cserkút, Jakab-hegy alatti szőlői, az ürögi–pécsi szőlők, a Hosszúheténytől Zengővárkonyig terjedő Zengőalja, a Szederkény–Máriakéménd körüli hegyek és a Mohács–Lánycsók–Bár–Dunaszekcső falvak szőlőhegyei. Ezekben mind találunk bebirtoklókat, extráneusokat, vagyis olyan szőlőtulajdonosokat, akik nem e szőlőhegyekkel határos

falvakbanlaknak. Például a szekcsői hegyekben voltak a szeremleieknek is szőlőik a Duna túlsó feléről, a csertői hegyben a nagy- és kisdobszaiaknak, nemeskeieknek, a becefai hegyben szigetvárialaknak, hoboliaknak, a Siklós–Nagyharsányi hegyben szintén minden ormánsági falu lakójának stb., stb. Úgy gondolom, hogy ez a bebirtoklási rend, ha nem is volt ismeretlen a középkorban, tulajdonképpen a XVI–XVIII. század folyamán, a megye településeinek pusztulásával terjed ki és éri el az összeírásokban, de a napjainkig megfigyelhető gyakorlatban is követhető méreteket. A szőlőhegyeket –úgy vélem– korábban arra szakosodott falvak művelték, elnéptelenedésükkel a táji munkamegosztás is szétesett, és így a megmaradt, természeti környezetükben, mocsarakban, erdőkben jobban megbújt falvak népe maga kezdi megművelni a munkáskéz nélkül maradt szőlőhegyeket, időszakosan áttelepülve a munka helyére. Egy korábban megosztott szerep kénytelenségből egyesül egy faluban. A szőlőművelésben így is kialakulnak a gabonatermelésben megfigyelt szakosodások: egy-egy szőlőhegyben más és más a fajtaösszetétel, vagy legalábbis az uralkodó szőlőfajta vagy művelési mód, de még a borfogyasztási szokások is. Váralján megsértődött az a magyar, akitől megkérdeztem, hogy készített-e sillert és vizes bort? Ezt csak a faluban lakó németek csinálják, ő nem német, – válaszolta. [15] A bortermelés a múlt század közepéig a kistáji munkamegosztásban kapott helyet, a bort a szőlőtermelők néha faluról falura kocsizva árulták készpénzért és terményért is. Amikor a század közepén a bor keresett áru lett a nagytájon kívül, sőt az országhatáron túl is, a bortermelésbe bekapcsolódtak olyan falvak is, melyek addig szőlőt egyáltalán nem termeltek. Nyilvánvaló a megnövekedett bormennyiség már nem a táji munkamegosztás keretében értékesült, a szőlőterületeiket megtízszerező, vagy még nagyobb arányban is növelő falvak már boráru termelők, s nem véletlen, hogy ezek korábban is már árutermelők voltak, például dohánytermelők, tehát korábban sem tartoztak bele a táji munkamegosztás rendszerébe.

Ezek a községek mind németek, akik a XVIII. század elején, közepén jöttek. A német falvak közül néhány ugyan megtalálta helyét a táji munkamegosztásban, mintegy átvették az elpusztult vagy részben kipusztult magyar falu szerepkörét, de többségükben nem tudtak ebbe beleilleszkedni, és ezért megtelepedésük után néhány évre már árutermelőkké lettek, ezzel egy nagytájak felett álló munkamegosztásban, nagyvárosok körül kialakult árutermelő régiókban kaptak helyet. A Pécs körül termett dohány Pécs neve alatt került ki észak-itáliai és osztrák dohánygyárakba a múlt század elején.

Gesztenyetermeléséről volt híres, és ma is az Zengővárkony, kisebb mértékben Pécsvárad is. Az utóbbi gesztenyeszürete volt egy szétszórt néprajzi csoport találkozási alkalma, leányvására, a Lukács-napi búcsú. Váradon híres körte termett, egy fajta ezen a néven ismeretes a környéken. Egregyről és a káposztás bosnyák falvakról már szóltam. Siklós körül és a Drávaszögben a paprika-, hagyma-és zöldségtermesztés egyetlen bácskai magyar falu kirajzásainak irtásokon, vadvíztől megszabadított árterületeken alapított telepein összpontosult. Ez a falu Kupuszina vagy Bácskertes, ma is zöldségre szakosodott falu, és árujukat a termelők már nemcsak a szomszédos falvakban cserélik el, hanem Belgrád, Zágráb, Szarajevó s más nagyobb központok piacain adják el, jellegzetes viseletükkel híva fel magukra a vásárlók

figyelmét.

Az állattenyésztéssel kapcsolatos szakosodás területén is igen nagy változásokat tapasztalhattunk az emlékezetben megragadható időben is. Feltűnő volt már a múlt században készült föld- és népismertetésekben az, hogy Baranya különböző nemzetiségeit más és más állattartás jellemezte. Így egy időben a kecsketartás jellemezte a szerbeket, s ekkor ez egyáltalán nem a vagyoni állapotot jelezte. Később, a századforduló körül kezdenek a bányászok és a Pécs környéki szegények kecskét tartani, csak ekkor lesz a szegények tehene. Mindezt hivatalos összeírások is igazolják.

A XVIII. században még nyomát sem találjuk a híres, belterjes marhatartásnak és tejgazdálkodásnak a németeknél, a XIX. század második felében a legtöbb német faluban már elterjedtek a bonyhádi vöröstarka fajta tehenei, ökröket már alig tartottak, és a fő munkaállat a nehéz mura ló lett. A magyarok könnyű lovat tartottak vagy igásökröket, de ez is változott tájanként, így még az 1920-as években is voltak ökörtartó német falvak is. Ezen belül is szinte minden falu más módon élt a lehetőségekkel, és más és más szerepkört látott el. Voltak falvak, melyek sok fejőstehenet tartottak, és sokáig fiatal üszőket vittek piacra. Mások csak ilyen fiatal üszőket, elsőborjas teheneket vásároltak, ezeket rövid ideig tartották csak, és továbbadták. Mások kancákat csikóztattak, és csikókat adtak el, mások kanca-lovat egyáltalán nem tartottak, és már betanított lovakat vásároltak csak stb., stb.

Ez az állattenyésztésen belüli szakosodás már erősebben függött a gazda vagyoni helyzetétől, munkaerőigényétől, földje nagyságától, ennek ellenére falvakra jellemző irányról is beszélhetünk. Mindez beletartozott egy itt élő gazda ismeretanyagába: hol vásárolhat ilyen vagy olyan fajta borjút, előhasi üszőt vagy fejőstehenet, betöretlen vagy betanított nehéz vagy könnyű lovat. [16] Az állattartással szorosan összefügg a fuvarozás is. A Pécs, Budai külváros bosnyákjait kivéve, fuvarozásban csak magyar falvak jeleskedtek, és ebben az életformában tönkre is mentek a századfordulóra (Mánfa, Budafa, Egregy, Komló). Főként a mézesbábosok tartották számon a méhészkedésben kitűnő falvakat, ezek a megyében főként az árterületeken helyezkedtek el: Dunaszekcső, Mohács, Kölked, valamint a Dráva mellékén.

Halászatban a nagy árterülettel rendelkező folyó menti falvak tűntek ki. Sok közülük valamilyen formában fenntartotta e kereseti lehetőségét és életformáját azután is, hogy az országos törvények és gyakorlat megfosztotta a jobbágyokat a halászó vizektől és a halászat jogától. Sokan mint bérlők, uradalmi részes halászok vagy orvhalászok még a századfordulón is az ártér, elsősorban a halászat hasznából éltek, s mint egy évszázaddal korábban, hallal látták el a víztől távolabbi falvak népét. AXVIII. század folyamán a jobbágyokat megfosztották a vadászat jogától, de egyes mecseki erdei községek még ennek a századnak a közepén is őzzel

és fajddal adóztak földesuruknak. Érthető, hogy később már vadászfalvakról sem beszélhetünk, de híres orvvadászokról igen. Ilyen volt Mekényes, Magyaregregy és Ófalu. Ismerünk nyestezésben jártas falvakat, ez kutyatartással járt együtt (Egregy, Kárász).

Háziiparos vagy parasztiparos falvak lakói főként a téli hónapokban, de egyes esetekben éppen nyáron, olyan szerszámokat, eszközöket és használati tárgyakat készítettek, melyeket más faluban értékesítettek,illetve melyért más falvakból felkeresték őket. A századforduló körül már azt tapasztaljuk, hogy bizonyos félkész árut állítottak elő, melyet további feldolgozásra iparosok vásároltak fel. Ez a felsorolás is csak vázlatos lehet: ásványi anyagot dolgoztak fel a mészégetők és kőbányászok (Hetvehely, Orfű), kőfaragók (Mecseknádasd, Kővágószőlős), tégla- és cserépégetők (Szalatnak), fazekasok (Magyarhertelend, Kisvaszar, Óbánya, Mecseknádasd, Komló, Szászvár). Kisvaszar bizonyítja legjobban, hogy a táji munkamegosztás adott szerepét a betelepülő németek átvehették. Kezdetben csupa magyar, később egyre több német fazekast találunk itt. Háztömők és pinceásók voltak a gyódiak. Fát számos hegyháti és zselici faluban dolgoztak fel. Faszénégetők laktak Szentkatalinán, Abaligeten, Óbányán. Más falvak malomtengelyeket (Tormás), későbbiekben hordó- és káddongákat készítettek itt és több más hegyháti faluban. Ezek közt voltak olyanok is, ahol egy időben majdnem minden háznál vasúti talpfákat is faragtak. A váraljaiak szekéroldalakat, a mázaiak kocsitengelyt, nyújtót és rudat készítettek. Ófalun és Apátvarasdon faszékeket állítottak össze, melyek ülőkéit gyékénnyel fonták be. A téli hónapokban néhány kéve gyékénnyel a hátukon járták a falvakat, kiáltozva, hogy megjavítják a vásott, kiszakadt fonadékokat.

A szakosodott falvak utolsó csoportját azok alkotják, melyek nem termékeket vagy terményeket vittek cserére, hanem munkaerejüket és sajátos szaktudásukat. Mezőgazdasági idénymunkások és Pécsre járó napszámosok sajátos, falunkénti szakosodásáról már az 1828-as országos összeírás is megemlékezik, bár itt már nemcsak a táji munkamegosztásról van szó, hanem a fejlődő városközpont igényeinek ellátásáról és kihasználásáról, de ez is egy valamiképpen működő és összekapcsolt munkamegosztási rendszert fordít maga felé. Általában a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan erdős, hegyes vidékek népe járt aratni, csépelni és nyomtatni a síkabb, bőven termő tájakra, ahol évi kenyerüket részes munkával szerezték be. A Völgység magyar és Komló környékének magyar és német falvaiból szőlőt kötözni, kapálni és szüretelni jártak a pécsi borvidékre, az ellátáson és kevés napszámon kívül bort és szőlőt kaptak fizetésül. A Kapos-mente néhány falujából jöttek a szénakaszálók, meghatározott sorrendben egyre feljebb és feljebb a völgyekben, faluról falura, ahogy a széna beérett. Ezek a falvak mind egy vagy két nap alatt vágták, illetve vágatták le rétjeiket, mert utána felszabadították a kaszálókat, és aki nem végzett, annak szénája elveszett. A csikóstöttösiek árokmetszésben voltak kiválóak, őket hívták messze környékbe a molnárok is. Pécsett a múlt század elején, Komlón és Nagymányok körül a század végén megnyitott bányákban sem egyformán dolgozott a falvak népe. Volt olyan, ahonnan még a 10-20 holdas gazdalegény is járt bányába, de olyan falu is, ahonnan a napszámosok sem lettek bányászok.

Híres muzsikusok, parasztbandák voltak Nagyhajmáson, Tékesen, Egerágon, Vasason, korábban jó dudások jöttek a Dráva mentéről.

Bizonyos munkamegosztás és egymásra utaló szerkezet fedezhető fel a szellemi kultúra más területén is. A búcsújáró helyek lakosai berendezkedtek a búcsúsok fogadására, ellátására, a templomos falvak pedig bizonyos irányító szerepet kaptak nemcsak egyházi téren, hanem ruhadivatban, a polgárosult formák átvételében, néha a gazdálkodásban, a szórakozás mikéntjében is. Minden nagytájban megtaláljuk azt a falut is, melyet elmaradottsága vagy lakóinak furfangossága miatt vándor tréfák, mesék, az ún. rátótiádák tárgyává tettek. A Rátóthoz hasonló falvak is a szellemi településszerkezet részei.

Mind a XVIII–XIX. század szakosodott falvai, mind az Árpád-kori szolgálónépek táji munkamegosztáson alapuló szerkezetet alkottak. Lehetséges, hogy a szolgáló népek rendszerét, településeiket a központi hatalom támaszát jelentő fejedelmi székhelyek, királyi várak, udvarhelyek, curtisok, erdőispánságok köré átgondolt, tervszerű szervező munkával hozták létre, telepítették le, ezzel a mesterségesen kialakított helyi munkaelosztási szerkezettel biztosították a királyi udvar stb. ellátását. Azt is lehetségesnek tartom, hogy eleve meglevő nagytáji egységekbe és szerkezetbe kerültek bele a mesterségesen kijelölt központok. Az bizonyos azonban, hogy a táji munkamegosztást és a szakosodást, egy-egy falu sajátos mesterségbeli tudását nem az állam, nem központi hatalom hozta létre, legfeljebb azt átrendezte és szakosodásának megfelelően adóztatta meg a falvakat. A szakosodás és a táji munkamegosztás felismerése, térbeli rendje mintául szolgálhatott további, nem közvetlenül a táj falvaihoz, hanem az államhoz, az állami központokhoz kapcsolódó szakosodás életre hívásához: udvarnokok, szakácsok, tárnokok, lovas szolgák és hírnökök, határőrök stb. kijelölésére. Valószínű ebben is figyelembe kellett venniök annak idején azt, hogy az új szolgálat ellátására a kijelölt falvak, népcsoportok előző szakosodásuk révén alkalmasak lehetnek-e? Nyilván jó lótenyésztőkre bízták a lovas szolgálatot, vasművességben jártasokra azt, hogy pajzskészítők vagy kardkovácsok legyenek, és nem követeltek meg szántóvetőktől olyan szolgálatot, mint például sólymok vagy vadászkutyák nevelését. Akkor is és a közelmúltban is előfordult, hogy egy-egy falu szakosodása megváltozott, de ez a változás csak bizonyos keretek között történhetett, összhangban a hely ökológiai környezetével és a népesség sajátos műveltségével. Végső soron ez magyarázhatja meg azt a tényt is, hogy Kelet-Európában közel azonos időben alakul ki a szolgáló népek sajátos szervezete és adóztatása cseh, lengyel és magyar, majd később szerb területen is. Heckenast Gusztáv és Győrffy György a szolgálónépek intézményes rendjét a fejedelmek és Szent István király munkájának tekinti, de Ők sem zárják ki azt, hogy ezt a szervezetet egy „barbár”, hasonló rendszer nem előzhette volna meg. [17] Ha elfogadjuk a még hosszan sorolható példák alapján azt, hogy a táji munkamegosztás, a falvak, néprajzi csoportok szakosodása igen régi és korábbi lehet az államszervezésnél, igazat kell adnunk Hermenegild Jireceknek, aki először fedezte fel, hogy foglalkozást jelentő helynevek több szláv nép területén is kimutathatók, és e jelenséget az egykori kutatókkal, Pesty Frigyessel és Ipolyi Arnolddal szemben, igen réginek, még a „nemzetségi szervezet” korából valónak, tehát az államalapítás előtt keletkezettnek

tartotta. [18] Az államalapító István király előtt ismeretes volt az, hogy a különböző szaktudás egy-egy nép, néprajzi csoport jellemző műveltségének része, hogy néprajzi csoportok bizonyos szaktudást sajátíthattak ki maguknak, és e sokféle műveltségben felhalmozott tudásanyag az ország javára szolgálhat, és így talán új lehetőség kínálkozik intelmeinek mélyebb magyarázatára és értelmezésére:
,,az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny."
A különböző népekben felgyúlt, megőrzött ismeretek és szaktudás sajátos egybeépülése a táji munkamegosztáson keresztül – magyarázza a középkori Magyarország gyors és látványos felvirágozását,–
,,ami világtörténelmi méretekben a germán és román érintkezés legintenzívebb területének, a Rajna és a Loire közti Európának kiugró középkori fejlődésével állítható párhuzamba."
[19]

A kistáj nagysága egybeesik egy-egy ember tényleges látókörével, bejárt, ismert szülőföldjével, melyhez érzelmileg is élményszerűen kötődik. Ez elnagyoltan egy régi járás területével egyenlő, vagy annál kisebb. Mekkora a nagytáj? Akkora terület, melyen belül létrejön a szakosodott falvak egymást kiegészítő, önellátó egysége. Igaz, hogy ez szinte minden áruféleség, cserére kerülő termény esetében változik: ameddig a váraljai szekéroldalakat használták, ameddig a hertelendi korsókból ittak, ameddig a bosnyák káposztások elvitték káposztájukat. Minél ritkább, ünnepélyesebb a használati tárgy, annál messzebb kerülhet el készítőjétől, éppen ezért az igényesebb árut termelő céhes ipar termékeit már ki kell zárnunk a nagytájak megrajzolásánál. A csákvári fazekasok díszesebb edényeikkel elérték a Drávát is, ugyanakkor a megyében a használati, mindennapos parasztfazekakat, korsókat szakosodott parasztfazekasoktól cserélték. Ennek a dísztelen és nagy mennyiségben fogyó cserépárunak lett komoly versenytársa már a múlt század végén a vasedény és az üveg. A parasztfazekasok tönkrementek, ha nem tértek rá díszesebb, igényesebb edények készítésére, ehhez azonban már nem tudták megszerezni a szükséges ismereteket. A különböző termékek és szolgáltatások folyamatos, fogaskerékszerű szövevényében a szakosodott falvak nemcsak kiegészítették, hanem meg is határozták egymást. Hatósugaruk változó volt térben és időben egyaránt, de a körzetek határai bizonyos területen sűrűsödtek, és így elmosódó határokat, de elkülöníthető nagytájakat rajzoltak ki.

A néprajzi nagytáj fogalma abban különbözik legjobban a földrajzi tájfogalmaktól, hogy ez utóbbi földrajzi, felszíni stb. hasonlóságok alapján keres viszonylag homogén, egynemű egységeket, a néprajzi értelemben vett nagytáj éppen földrajzi, ökológiai különbözőségeket egyesít és foglal egységbe. Mennél tagoltabb a földfelszín és változatosabb az ökológiai környezet, annál kisebb területen jöhet létre nagytáj, így a Dunántúlon, a Felföldön, Erdélyben; az Alföld tulajdonképpen csak részeivel alkot különböző nagytájakat az azt keretező dombvidékekkel és középhegységekkel. A szolgálónépekről fennmaradt történeti adatok, vagy a középkori vásárkörzetek térképre vetítése, véleményem szerint, ezt bizonyítja. [20] Igen durván elnagyolva a nagytájak körülbelül megyényi területek, több esetben kisebbek, kevesebb esetben ennél nagyobbak lehettek. Megrajzolásuk azért nehéz, mert történeti adataink gyérek,

a tájak határait az újkori, tőkés városközpontok régiói, az önkényes politikai határhúzások semmisítették meg sok esetben, s a tájszerkezet maga is állandó változásban volt a történelem során. Úgy hisszük, ahhoz hogy a néprajztudomány a részletkutatások után a népi műveltség egységeit, a néprajzi csoportokat és a népélet anyagi kereteit értelmezni és magyarázni tudja, szükséges lenne külön feladatként a táji munkamegosztásnak e rendszerét, a községek szakosodását is vizsgálnia.

Irodalom:

ANDRÁSFALVY Bertalan

1972 Néprajzi jellegzetességek az Észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 107.

BERZSENYI Dániel

1956 Összes művei. Budapest

FÉL Edit– HOFER Tamás

1967 Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. Néprajzi Közlemények XII. 3 – 4. szám.

GÖNCZI Ferenc

1914 Göcsej. Kaposvár

GYÖRFFY György

1972 Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle XV. 261 – 320.

HAAS (Mihály)

1845 Baranya. Pécs

HECKENAST Gusztáv

1970 Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 53. Budapest

HÖLBLING Miksa

1845 Baranya vármegye orvosi helyirata. Pécs

MAJOR Jenő

1966 A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdete. Településtudományi Közlemények 18. sz. 48 – 90.

MALINOWSKI, Bronislaw

1972 Baloma. Budapest

NASH, Manning

1966Primitiv and peasant economic systems. San Francisco

ORBÁN Balázs

1868 – 1872 A Székelyföld leírása. I–VI. Pest

SCHEBESTA, Paul

1954Die Negrittos Asiens. Wien

VÁRADY Ferencz

1896 Baranya múltja és jelenje. Pécs

Forrás: Ethnographia LXXXIX (1978.) 231–241.

---

[1] A műveltségbeli egyezés alapján álló néprajzi csoportról elgondolásaimat Néprajzi csoport, táj és régió a néprajzban c. tanulmányomban fejtettem ki. Sajtó alatt a Népi kultúra – Népi társadalom következő kötetében. – A jelen dolgozat tárgyához: ANDRÁSFALVY Bertalan 1972.

[2] BERZSENYI Dániel Somogy megyére vonatkozóan így ír erről: *,,a német szorgalom nagy részét éppen az teszi, hogy mind a két nem minden munkában egyenlően részt vesz”* . BERZSENYI Dániel 1956. 482.

[3] MALINOWSKI, Bronislaw 1972. 22 – 23.

[4] SCHEBESTA, Paul 1954. 156 – 157.

[5] NASH, Manning 1966. 64 – 66. A könyvre HOFER Tamás hívta fel figyelmemet, melyért ezúton is köszönetet mondok.

[6] ORBÁN Balázs 1870. V. 195, 122, 214., VI. 414-415, 419.

[7] GÖNCZI Ferenc 1914. 651-652.

[8] HAAS Mihály 1845.; HÖLBLING Miksa 1845.; VÁRADY Ferenc 1896.

[9] Descriptio physico-politico-topographica Comitatus Baranyensis 1785 – Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

[10] ANDRÁSFALVY Bertalan 1972.

[11] FÉL Edit- HOFER Tamás 1967. 57-58.

[12] HECKENAST Gusztáv 1970. 14.; GYÖRFFY György 1972. 273.

[13] Almáskeresztúr nevét az Almás vizéről is kaphatta, de nyilván ezt sem véletlenül nevezték így. ORBÁN Balázs 1870. IV. 213.

[14] ANDRÁSFALVY Bertalan 1972. 20.

[15] ANDRÁSFALVY Bertalan 1972. 19.

[16] Például Köblény és Szalatnak belterjes, istállózó tehéntartásával igen sok túrót, tejfelt, vajat hordott a szomszédos paraszt- és bányászfalvakba. ANDRÁSFALVY Bertalan 1972. 30.

[17] GYÖRFFY György 1972. 289.

[18] HECKENAST Gusztáv 1970. 52. – JIRECEK követői ezt a felismerést aztán úgy értelmezték, hogy a szolgáló népi rendet és annak beépítését az államszervezetbe szláv, közelebbről nagymorva örökségnek tekintették a magyar és lengyel területen is. A tárgyilagos kutatás ezt azóta megcáfolta, de az elmondottak után a kérdés ilyen felvetése elveszítette értelmét is.

[19] GYÖRFFY György 1972.

[20] HECKENAST1970. Térképmelléklet. – MAJOR Jenő 1966. 78.